

LÜNİTE: GİRİŞ

EDEBİYAT VE TARİH

Edebiyat, bir milletin hayat damarıdır. Edebiyat eserleri olmayan milletler uygarlaşamaz, tarih sahnesinden silinirler. İşte edebiyat tarihi, bir ulusun yüzyıllarca meydana getirdiği edebi eserleri inceleyerek geçirdiği dönemleri kronolojik bir sıra içinde inceleyen bilim dalıdır.

Edebiyat, içeriğinde tarihî unsurlar barındıran bir sanattır. Bir toplumda yaşanan olaylar, savaşlar, afetler, yenilgiler toplumun bir bireyi olan yazarları da etkiler. Yazar duyduğunu, gördüğünü, yaşadıklarını sanatsal bir gerçeklikle yeniden yorumlayarak anlatır. Örneğin Çanakkale Savaşı, Mehmet Akif'in dizelerinde "Çanakkale Şehitlerine" destanı olarak yer bulur. Osmanlı Kuruluş Dönemi, Kemal Tahir'de "Devlet Ana", Tarık Buğra'da "Osmanlı" olarak yeniden yorumlanır.

Tarih; toplumların geçmişte yaşadığı olayları, belgeler ve yazılı eserler yardımıyla inceleyen bilim dalıdır. Tarihçi dönemin siyasi ve sosyal hayatı hakkında edebî eserlerden yararlanır. Örneğin Kurtuluş Savaşı'nın izlerini Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Ankara ve Yaban romanlarında, Tarık Buğra'nın Küçük Ağa'sında görebiliriz.

EDEBİYAT VE DİN

Din, insanların hayatı algılayışlarıyla alakalı kültürün temel taşlarından biridir. Edebiyatı baştan aşağı değiştiren bu faktör, kültürün temel taşıdır. Kültür, din ile şekillenir. Kültürü şekillendirecek kadar güçlü olan din, kültürün bir ögesi olan edebiyatı da etkiler. Örneğin Ahmet Yesevi, hikmetleri ile tasavvuf düşüncesini aşmıştır. Yunus Emre ve Mevlâna İslam'ın evrensel mesajlarını eserleriyle tüm dünyaya yayarak insanları İslam'a ısındırmıştır.

Sanatın ilk örnekleri dinî ayinlerde ortaya çıkmıştır. Buna göre edebiyat ve din arasında sıkı bir ilişkiden söz etmemiz mümkündür. Şiirin ilk örnekleri dinî ayinlerde söylenmiştir. En azından Türk şiirinin, "sığır" ve "yuğ" adlarıyla bilinen ayinlerde söylenerek geliştiği bilinmektedir. Dinî törenlerde söylenen ya da okunan şiirler dinî içeriğe sahiptir.

Edebiyat, dile paralel olarak gelişmiş, başlangıçta dinî törenlerde söylenen dua ve ilahilerle sınırlı iken, zamanla dünyevî (maddi) alana doğru yönelmiştir. Toplumun dinî yaşantısı, inançla ilgili ritüelleri edebî eserlere konu olmuştur.

Türk Edebiyatının Dönemlere Ayrılmasındaki Ölçütler

Edebiyatımız, kültür ve medeniyet değişimlerine göre şekillenmiştir. Savaşlar, göçler, din ve medeniyet değişiklikleri edebî anlayışta köklü değişikliklere neden olabilir. Türkler İslamiyet'in kabulünden önce Gök Tanrı, Mani-haizm ve Budizm gibi dinlere inanmışlardır. Bunlar arasında en köklü değişikliğe neden olan din, İslamiyet olmuştur. İlk başlarda göçebe kültürü etrafında şekillenen edebiyat, sonra İslami kültürle 19. yüzyıldan itibaren ise Batı kültürüyle şekillenmeye başlamıştır. Coğrafi değişiklikler de bunu tetiklemiştir. Türklerin Batı medeniyetine yakın bir bölgede bulunması Türk edebiyatını etkilemiştir.

TÜRK EDEBİYATININ ANA DÖNEMLERİ

Bir milletin tarih boyunca yaşadıkları, o milletin dilini ve edebiyatını etkiler. Bu nedenle Türk edebiyatı da yaşanan tarihî olaylar çerçevesinde şekillenmiştir. Prof. Dr. Fuat Köprülü, bu olayları ve Türklerin içinde yer aldığı değişik kültür ortamlarını ölçü olarak Türk edebiyatını dönemlere ayırmıştır. Bu dönemler "İslamiyet'in kabulünden önceki Türk edebiyatı", "İslamiyet'in etkisiyle gelişen Türk edebiyatı" ve "Batı etkisinde gelişen Türk edebiyatı" olarak sınıflandırılır.

1. İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı

İslamiyet'in kabulünden önceki Türk edebiyatı yabancı etkilerden uzak, millî bir edebiyat görünümündedir. Bu dönem sözlü ve yazılı edebiyat olmak üzere ikiye ayrılır.

a. Sözlü Edebiyat

Bu dönemde yazının ön planda olmaması nedeniyle sözlü eserlerin daha çok öne çıktığı görülür. Sav, sagu, destan ve koşuk dönemin sözlü edebî ürünleridir. Bu ürünlerin söyleyeni belli olmadığından anonim sayılmaktadır.

b. Yazılı Edebiyat

Dönemin diğer önemli bölümü yazılı edebiyattır. Yazılı ürünlerin en önemli olanı VIII. yüzyılda yazılan Kök Türk Kitabeleri'dir. Taş kitabeler üzerine yazılan bu eserler, Türk adının geçtiği ilk yazılı kaynak olarak bilinmektedir. Yazılı dönemin diğer ürünleri Uygurlara aittir. Altun Yaruk, Sekiz Yükmek, İrk Bitig gibi eserler Mani ve Buda dinlerinin etkisinde yazılmıştır. Dış etkilerin az olduğu bu eserler manzum (şiir) ve mensur (düzyazı) olarak yazılmıştır. Mensur eserlerde akıcı ve sade bir dil görülür.

2. İslami Dönem Türk Edebiyatı

a. Geçiş Dönemi

Türkler, 8. yüzyıldan itibaren İslamiyet'i kabul etmeye başlamıştır. İslamiyet'le birlikte Türk edebiyatında değişiklikler yaşanmıştır. İslamiyet'in kabulüyle Türk edebiyatında İran ve Arap edebiyatının etkisiyle yeni tür ve şekiller kullanılmaya başlanmıştır. Türk edebiyatına gazel, kaside, mesnevi, ilahi gibi yeni nazım türleri; beyit, bent gibi nazım birimleri girmiştir. İslam uygarlığı etkisinde verilen ilk eserler geçiş döneminde (11 ve 12. yy.) verilmiştir. Geçiş dönemi eserlerinde İslamiyet'in etkisinin yanında yer yer İslamiyet öncesi inançların da etkilerine rastlanmaktadır. İslam kültürü etkisinde verilmiş ilk örnekler *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l Hakayık*, *Dîvânü Lugatî't-Türk* ve *Divan-ı Hikmet*'tir.

İslami dönem Türk edebiyatı, geçiş dönemi sonrasında gelişimini Anadolu sahasında "divan edebiyatı" ve "halk edebiyatı" kollarıyla devam ettirmiştir.

b. Divan Edebiyatı

Divan edebiyatı, 13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da İslam etkisinde gelişmiş ve 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar etkisini sürdürmüştür. Bu edebiyatın ortaya çıkmasında Arap ve İran edebiyatının etkisi büyüktür. "Divan" şairlerin çeşitli şiirlerini belli bir düzen içerisinde topladıkları eserlerin adıdır. Divan kelimesi, zamanla bu dönem edebiyatının isimlendirilmesine kaynaklık etmiştir.

Divan edebiyatında ağırlıklı olarak bireysel konular işlenmiştir. Bu dönem ürünlerinde Arapça ve Farsça kelimelerin dilimize girdiği görülmektedir. Okuduğunuz şiirdeki hilal, kamer, şal, atlas, felek gibi kelimeler Türkçeye Arapça ve Farsçadan girmiş kelimelerdir. Divan edebiyatında şiir türü ön plana çıkmıştır. Şiirlerde dörtlük nazım biriminin yanında yeni nazım birimleri olan beyit ve bent kullanılmıştır. En önemli değişikliklerden biri de şiirde hece ölçüsünü yerine aruz ölçüsünün kullanılmasıdır. Ayrıca olay merkezli uzun anlatılar "mesnevi" denilen ve beyit sayısı sınırlı olmayan nazım şekli ile ifade edilmiştir. Divan edebiyatında şiirin yanında az da olsa mensur eser örnekleri verilmiştir. Mensur eserlerde genellikle ağır bir dil kullanılmıştır.

c. Halk Edebiyatı

Halk edebiyatı, divan edebiyatından farklı olarak daha geniş çerçevede halkın yaşam biçimini, kültürel yapısını, beğenilerini, olaylar karşısındaki duygusal ya da düşünsel tavırlarını sade bir Türkçe ile ortaya koyan edebiyattır. Halk edebiyatını edebiyat tarihçileri üç ana başlıkta incelemiştir.

Anonim halk edebiyatı, sözlü gelenek ortamında yaratılan veya zaman içinde ilk söyleyicisinden bağımsızlaşarak kuşaktan kuşağa aktarılacak şekilde yazılan edebiyattır. Bu edebiyatta mâni, türkü, bilmece, ninni, ağıt gibi kimin tarafından oluşturulduğu bilinmeyen ürünler yer alır.

Âşık tarzı Türk halk edebiyatı, sade bir dil kullanarak şiirlerini daha çok hece ölçüsüyle yazan ve saz çalarak yurdu dolaşan âşıkların oluşturduğu edebiyattır. Türk edebiyatını bir bütün olarak düşünürsek âşık edebiyatı, İslamiyet'ten önceki sözlü edebiyatın devamı niteliğindedir.

Dinî-tasavvufî Türk halk edebiyatı, tasavvuf düşüncesi etrafında şekillenen, temelleri Ahmet Yesevi tarafından atılan edebiyattır. 13. yüzyılda Moğol istilasından sonra Yesevi erenleri Anadolu'ya gelmiştir. Bu kişiler Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli rol oynamış ve dinî-tasavvufî Türk şiirinin gelişmesini sağlamışlardır.

3. Batı Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatı

Batı etkisinde gelişen Türk edebiyatı, Türk kültür ve medeniyetinde Batı etkisinin görüldüğü dönemdir. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde sosyal ve siyasi alanlarda yenilik ve iyileştirme çabaları yoğunlaşmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Batı medeniyeti örnek alınmaya başlanmıştır. Bu değişimler edebiyatı da etkilemiştir. Bu dönemin ilk eserlerinde hak,

adalet, özgürlük gibi yeni kavramların edebiyata girdiği ve eserlerde işlendiği görülür. Bu dönemde şiirin içeriğinde ve şeklinde değişiklikler yapılmıştır. Batı edebiyatının etkisiyle roman, hikâye, makale, deneme, fıkra gibi türler ilk kez kullanılmaya başlanmıştır.

Batı etkisinde gelişen Türk edebiyatı kendi içinde siyasi ve toplumsal değişimlere bağlı olarak;

- a. Tanzimat Dönemi
- b. Servetifünun Dönemi
- c. Fecriati Dönemi
- d. Millî Edebiyat Dönemi
- e. Cumhuriyet Dönemi

olmak üzere edebî dönemlere ayrılmıştır.

TÜRKÇENİN TARİHİ GELİŞİMİ

1. Eski Türkçe Dönemi

Türk yazı dilinin ilk devresi Eski Türkçe Dönemi'dir. VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar kullanılan yazı dili Eski Türkçe Dönemi'dir. Kök Türk, Uygur ve Karahanlı Dönemlerini içine almaktadır. Bu dönemin bilinen ilk eserleri Kök Türk Kitabeleri'dir. Eski Türkçe Dönemi'nden daha önceki devir ise Türkçenin karanlık devridir. Farklı coğrafyalarda farklı kültürlerle olan etkileşimler Türkçenin dil yapısını bozmadır. Bunun nedeni Türkçenin dil yapısının çok sağlam olmasıdır.

a. Sözlü Edebiyat Dönemi

Sözlü edebiyat ürünleri, Türk edebiyatında yazının yaygın olmadığı dönemlerde sanatçıların duygu, düşünce ve hayallerini sözle anlattığı edebî ürünlerdir. Genellikle dinî törenlerde üretilmeye başlanmış, kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Sözlü edebiyat döneminde sığır, şölen, yuğ gibi törenlerde saygın ve kutsal bir kişiliğe sahip olan ozan ve şamanlar kopuz çalarak koşuk, yır (türkü) ve sagular söylemiştir. Bu dönemde kullanılan Türkçenin saf, katıksız bir görünümü vardır. Sözlü edebiyat dönemi ürünleri; sav, sagu, koşuk ve destandır.

b. Yazılı Edebiyat Dönemi

Eski Türkçe Dönemi'nin bilinen ilk yazılı eseri Kök Türk Kitabeleri'dir. Vezir Tonyukuk, Bilge Kağan ve kardeşi Kültigin adına dikilen bu yazıtlar, Türk tarihi açısından önemli eserlerdir. Günümüzden 13 asır önce oluşturulan bu yazıtlar, Türkçenin en eski yazılı metinleri olarak bilinmektedir. Kök Türk Kitabeleri; anlatımın içtenliği, akıcılığı ve taşıdığı dil derinliği yönünden gelişmiş bir edebiyat ürünü olarak kabul edilmiştir. Bu yazıtlar Kök Türk alfabesi ile yazılmıştır. Bu dönemde en çok eser, Uygurlar Dönemi'nde verilmiştir. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

Altun Yaruk (Altın Işık): Çince'den Uygurcaya çevrilmiş olan, Budizm'in temellerini, felsefesini ve Buda'nın menkıbelerini içeren bir eserdir. Eser çok sayıda hikâyeden oluşur.

İrk Bitig (Fal Kitabı): Kök Türk alfabesiyle yazılmış bir fal kitabıdır.

Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi (İyi Düşünceli Şehzade ile Kötü Düşünceli Şehzade): Budizm felsefesini anlatan bir hikâyedir. İyi düşünceli şehzadenin başından geçen maceralı yolculuk anlatılmıştır.

Sekiz Yükme (Sekiz Yiğit): Çince'den çevrilmiştir. Budizm'e ait dinî-ahlâkî inanışlar ve bazı pratik bilgiler içermektedir.

Eski Türkçe Dönemi'ne ait son eserler Geçiş Dönemi eserleridir. İslami dönem Türk edebiyatının ilk ürünleri olan Geçiş Dönemi eserleri (*Kutadgu Bilig*, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, *Atabetü'l Hakayık*, *Divan-ı Hikmet*) Eski Türkçe Dönemi'nde yazılmıştır.

2. Orta Türkçe

12-13. yüzyıldan sonra Orta Türkçe, Kuzey-Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi diye iki döneme ayrılır. Bu dönemde Türkçe karşımıza birden fazla yazı dili ile çıkmaktadır. Siyasi bölünmeler ve farklı coğrafyalara dağılımlar nedeniyle bu dönemde Kuzey-Doğu Türkçesi, diğeri Batı Türkçesi olmak üzere iki Türk yazı dili meydana gelmiştir.

a. Kuzey-Doğu Türkçesi: Eski Türkçenin devamı olan Kuzey-Doğu Türkçesi, Kuzey Türkçesi ve Doğu Türkçesi olarak iki yeni yazı diline ayrılmıştır. Son zamanlara kadar devam eden bu yazı dillerinden Kuzey Türkçesi,

Kıpçak Türkçesidir. Doğu Türkçesi ise yerini modern Özbekçeye bırakan yazı dilidir.

b. Batı Türkçesi: Batı Türkçesi Selçuklulardan başlayarak bugüne kadar gelen ve devam etmekte olan bu yazı dili, Türkçenin en büyük ve en verimli yazı dili durumundadır. Batı Türkçesinin esasını Oğuz Türkçesi oluşturur. Oğuz Türkçesi, Hazar Denizi'nden Balkanlara kadar uzanan sahaya yayılmış bulunan Türkçedir. Batı Türkçesi; Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi olarak üç devreye ayrılır:

b. 1. Eski Anadolu Türkçesi: Eski Anadolu Türkçesi 13, 14 ve 15. asırlardaki Türkçedir. Buna, Batı Türkçesinin bir oluş, bir kuruluş devresi olarak bakmak yerinde olur. Batı Türkçesini Eski Türkçe Dönemi'ne bağlayan birçok bağlar bu devrede henüz kendisini iyice hissettirmektedir. Selçuklular, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı'nın kuruluş dönemi bu devre girmektedir.

b. 2. Osmanlı Türkçesi: Osmanlı Türkçesi, Batı Türkçesinin ikinci devri olup 15. asrın sonlarından 20. asrın başlarına kadar devam etmiş olan yazı dilidir. Osmanlı Türkçesine Arapça ve Farsça birçok kelime girmiş, tamlama ve dil bilgisi kuralı yerleşmiştir. Osmanlı Türkçesi nazım ve nesir bakımında oldukça ağır ve süslü bir dil manzarası sunmaktadır.

b. 3. Türkiye Türkçesi: Türkiye Türkçesi, 20. asrın başlarından günümüze kadar devam eden dönemdir. İlk dönemlerde Osmanlı Türkçesinin etkisi görülmüş, zamanla yabancı kelimeler ve gramer yapıları terk edilmiştir. Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip Yöntem tarafından Genç Kalemler dergisinde başlatılan "Yeni Lisan" hareketi dönemin aydın ve yazarları tarafından desteklenmiştir. Türkiye Türkçesinde Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin daha az kullanıldığı görülür. Cümle yapısı Osmanlı Türkçesine göre daha sade bir görünüş sergilemektedir. Türkiye Türkçesinin özünü İstanbul Türkçesi oluşturur. 1931'de kurulan Türk Tarih Kurumu ile 1932'de kurulan Türk Dil Kurumu, Türkiye Türkçesinin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.

Türklerin Kullandığı Alfabeler

a. Kök Türk (Orhun) Alfabeti: Kök Türk alfabesi Hunlar, Kök Türkler ve diğer Türk kavimleri tarafından kullanılmıştır. Alfabede bulunan 38 harften 4'ü ünlü, 8'i bitişik, 26'ü ise ünsüz harftir. Bu alfabenin Kök Türklerden sonra gelen Uygurlar Dönemi'nde de bir süre kullanıldığı görülmektedir. Bu yazı dilinde yazılmış en önemli eser Kök Türk Kitabeleri'dir. Ayrıca *İrk Bitig* adlı eser de Orhun alfabesi ile yazılmıştır.

b. Uygur Alfabeti: Uygurlar tarafından kullanılan bu alfabe 18 adet işaret ve sembolden meydana gelmiştir. Alfabe 4'ü sesli 14'ü sessiz harften oluşmaktadır. Harfler sağdan sola ve birbirine bitişik olacak şekilde yazılır. Bu alfabe İslamiyet'in kabulünden sonra da varlığını koruyabilmiştir. *Kalyanamkara Papamkara Hikâyesi*, *Altun Yaruk* ve *Kutadgu Bilig*'in bir nüshası Uygur alfabesi ile yazılmıştır.

c. Arap Alfabeti: Arap alfabesi toplam 28 harften oluşur. Osmanlı Türkçesinde Arap harflerinin yanı sıra Farsçadaki "p" ve "ç" harfleri de kullanılmıştır. Sağdan sola doğru yazılan Arap alfabesinde 3 tane sesli harf bulunmaktadır. Harfler kelimelerin başında, ortasında ve sonunda farklı şekillerde yazılır. Alfabedeki bazı harfler sonraki harflerle birleşmez.

ç. Kiril Alfabeti: Kiril alfabesi, Türk cumhuriyetlerinde kullanılan bir alfabedir. 33 harften oluşan Kiril alfabesinde 10 tane sesli harf bulunmaktadır. 1993 yılında SSCB'nin dağılmasıyla Kiril alfabesini kullanan Türki cumhuriyetlerden bir kısmı Latin alfabesine geçmiştir. Bir kısmında da Latin alfabesine geçmek için çalışmalar yapılmaktadır. Bazı Türk cumhuriyetlerinde ise Kiril alfabesi ile Latin alfabesi beraber kullanılmaktadır.

e. Latin Alfabeti: 1925 yılında ilk olarak Azeri Türkleri tarafından kullanılmıştır. Latin alfabesi, 1 Kasım 1928'de kabul edilen "Harf İnkılabı" ile ülkemizde kullanılmaya başlanmıştır. Bu alfabede 21 sessiz, 8 sesli harf bulunmaktadır.

II.ÜNİTE: HİKAYE

Hikâye; insan, zaman ve mekân unsurlarıyla birlikte kurgusal bir dünya çerçevesinde fazla ayrıntıya girilmeden yazılan bir düz yazı türüdür. Türk edebiyatında destan, masal, halk hikâyesi, meddah hikâyesi gibi türler hikâyeciliğimizin köklü bir geçmişe dayandığını göstermektedir. Modern anlamda hikâye Tanzimat Dönemi'yle birlikte edebiyatımıza girmiştir.

1. DEDE KORKUT HİKAYELERİ

Hikâye geleneğimizin en önemli eserlerinden biri, Dede Korkut Hikâyeleri'dir. Dede Korkut Hikâyeleri sözlü olarak ortaya çıkmış, Türkler arasında

İslamiyet öncesinde doğan, İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra İslami unsurlarla gelişen, destan özelliği taşıyan hikâyelerdir. Bu hikâyeler Türk kültür tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir.

- Dede Korkut Hikâyeleri, ayrı kahramanların maceralarının anlatıldığı birbirinden bağımsız on iki hikâyeden oluşur.
- Hikâyelerin 9-11. yüzyıllar arasında olduğu ve 15. yüzyılın sonunda yazıya geçirildiği görüşü yaygındır.
- "Dresden", "Vatikan" ve "Günbed" olmak üzere üç yazma nüshası bulunur.
- Dede Korkut Hikâyeleri'nde Oğuzların kendi iç mücadeleleri, kuzeylerinde yaşayan düşmanlarıyla yaptıkları mücadeleler, çeşitli olağanüstü varlıklarla yapılan mücadeleler ve sevdâ konuları işlenmiştir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde hem destan unsurlarını hem de halk hikâyesinin özelliklerini görmek mümkündür. Dede Korkut Hikâyeleri ile halk hikâyelerinin benzerliklerini biçim ve konu olarak iki grupta değerlendirebiliriz. Biçim olarak her iki anlatmanın da nazım-nesir karışık yazılmış olması en büyük benzerliktir. Her iki anlatmada da konular kahramanlık veya sevdâdır.

2. HALK HİKAYELERİ

Halk hikâyeleri ya gerçek ya da gerçeğe yakın olayların anlatıldığı uzun soluklu anlatım türüdür. Geleneksel bir içeriği olan, kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan hikâyelerdir. Halk hikâyeleri, destanların zaman içerisinde biçim ve öz değişikliğine uğramasıyla oluşan ürünlerdir. Halk hikâyelerinde olağanüstü unsurlar destanlara göre azalmış, kişiler ve olaylar doğal boyutlarına gelmiştir.

- Halk hikâyelerinde genellikle sevgi ve kahramanlık konuları işlenir. Bu kişilerin olağanüstü özellikleri oldukça sınırlıdır.
- Halk hikâyeleri ilahi bakış açısı ile oluşturulmuştur. Yani hikâyelerin anlatıcısı her şeyi bilmektedir.
- Bu hikâyelerin metinleri kurmacadır ve bu metinlerde dil, coşku ve heyecana bağlı işleviyle kullanılmıştır.
- Halk hikâyeleri efsane sonrası dönemde halk kültüründe önemli bir yer tutmuştur.
- Halk hikâyeleri genellikle mutlu sonla biter.
- Hikâyelerin bazı bölümlerinde dinleyici ya da okuyucular için yapılan dualar vardır.

Halk hikâyeleri konularına göre üçe ayrılır.

1. Aşk Hikâyeleri: Toplum hafızasında uzun süre yaşayan aşkların hikâyeleştirildiği sevgi temalı halk hikâyeleridir. Bu hikâyelere *Kerem ile Aslı*, *Arzu ile Kanber*, *Tahir ile Zühre*, *Ercişli Emrah ile Selvihan*, *Elif ile Mahmut*, *Derdioğul ile Zülfüsiyah* örnek verilebilir.

2. Dinî Temalı Kahramanlık Hikâyeleri: Tarihe mal olmuş kahramanları veya dinsel açıdan önemli kabul edilen erdemli kişileri konu edinen halk hikâyeleridir. Bu hikâyelere Danişment Gazi ile ilgili hikâyeler, Van Kalesi, Hz. Ali ile ilgili hikâyeler örnek verilebilir.

3. Destani Halk Hikâyeleri: İçinde destana ait bazı özellikleri barındıran halk hikâyeleridir. Bu hikâyelere *Dede Korkut Hikâyeleri* ve *Köroğul Hikâyesi* örnek gösterilebilir.

3. HZ. ALİ CENKNAMELERİ

Kahramanlık hikâyeleri, halk hikâyeleri içinde önemli bir yere sahiptir. Kahramanlık tipi hikâyelerde sosyal bir karakter bulunur. Bu kahramanlar adaletsizliğe, sosyal sorunlara karşı savaşan halkın gözünde yüce kişilerdir.

Edebiyatımızdaki kahramanlık hikâyelerinin başında "Hz. Ali Cenknameleri" gelir. Cenknameler, Türk destan geleneğinin İslami devresinin ürünleridir. "Hz. Ali Cenknameleri" özellikle 13. yüzyıl Türk edebiyatında önemli örneklerle kendini göstermiştir. Hz. Ali, Türk kültürü içerisinde, diğer İslâm önderlerinden farklı ve özel bir yere sahiptir. Onun kahramanlıkları dilden dile anlatılarak, kimi zaman tarihî hakikatleri de aşarak efsanevi bir boyuta ulaşmıştır. Onun içindir ki Hz. Ali ve onun etrafında gelişen cenknameler, Türk kültürü içerisinde oldukça geniş bir yer tutar. Cenknameler, ideal insan tipini işleyerek toplumun karizmatik lider ve örnek insan arayışına cevap veren eserler olmuştur. Cenknamelerin yazılış amacı topluma dinî-ahlaki ve tarihî bilgi vererek insanları bilinçlendirmektir. İnsanın kendisine ve başkalarına karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmek, güzel huylar edinip kötülüklerden kaçınmak gibi nasihatlerin işlendiği cenknamelerdeki asıl amaç, topluma İslami bir ahlak sistemi öğütlemeaktır.

Cenknamelerde Hz. Ali'nin tam bir tanımı yapılmaz. Hz. Ali, her savaşta en önde yer almaktadır. Amacı insanları İslâm'a davet etmektir. Dünyanın her yerindeki destan ve masal geleneklerinde ejderha, cadı ve devlerle mücadele vardır. Bu bakımdan cenknameler farklı kültürlerin karışımından ortaya çıkmıştır. Cenknameler önceleri manzum şekilde yazılmışken 15. yüzyıldan itibaren mensur örneklerle de rastlanır.

4. MESNEVİ

Mesnevi, hepsi aynı vezinde fakat her beyti diğer beyitlerden bağımsız olarak kendi arasında kafiyeli bir nazım biçiminin adıdır. Kelime manası ikileme olan mesnevi türünde her beytin mısraları ikiye ikiye kafiyelenir.

- Mesnevîde beyitlerin diğer beyitlerden bağımsız olması şairleri kafiye bulma ve sayısı önceden belli birkaç beyit ile düşüncelerini ifade etme sıkıntısından kurtarmıştır. Bu nedenle de uzun, bazen binlerce beyit tutan manzumeler bu nazım biçimiyle yazılmıştır.
- Bu nazım biçimiyle genellikle "*Leylâ vü Mecnun*", "*Hüsrev ü Şirin*", "*Yusuf u Zeliha*" gibi uzun aşk hikâyeleri ve destani konular yazılmıştır. Ayrıca bu türde öğretici yönü ağır basan dinî, tasavvufî, ahlaki eserler ve manzum sözlükler de yazılmıştır.
- Aynı şair tarafından yazılmış beş mesneviye hamse denir.
- Mesnevi, divan edebiyatımızda çağdaş hikâye ve romanın yerini tutmuştur.

Genellikle bir mesnevîde bulunması gereken bölümleri şu üç başlık altında toplamak mümkündür:

1. Giriş Bölümü: Mesnevi, şairinin biçim gerekliliklerini yerine getirdiği kısımdır. Yazım amacı bu bölümde ifade edilir.

2. Konunun İşlendiği Bölüm: Asıl konunun işlendiği bölümdür. Bu bölüm mesnevîlerin konusuna göre farklılık gösterir. Mesnevîlerde ana konu işlenirken bazen ana konuyla bir şekilde bağlantılı başka konular da kısaca anlatılır; sonra tekrar asıl konuya döndülür.

3. Bitiş Bölümü: Mesnevînin adı, bazen şairi, kaç beyit olduğu, nerede ve ne zaman yazıldığı gibi bizzat şairi tarafından verilmiş bilgiler de genellikle bu bölümde yer alır. Bu bilgiler edebiyat tarihimiz açısından son derece önemlidir. Bitiş bölümü, bazen şairlerin eser hakkındaki değerlendirmelerini de içerdiği için ayrı bir değer taşır.

➤ Edebiyatımızdaki bazı önemli mesnevîler şunlardır:

- *Mevlânâ (Mesnevi)*
- *Yunus Emre (Risâletü'n-Nushiyye)*
- *Tursun Fakih (Gazavat-ı Resulullah)*
- *Aşık Paşa (Garipnâme)*
- *Şeyyad Hamza (Yusuf ve Zeliha)*
- *Fuzûli (Leyla vü Mecnun)*
- *Şeyhi (Hüsrev ü Şirin)*
- *Şeyh Galip (Hüsn ü Aşk)*

5. TANZİMAT DÖNEMİNDE HİKAYE

Batılı anlamdaki hikâye türü, edebiyatımıza Tanzimat Dönemi'nde girmiştir. Bu dönemde birçok eser tercüme edilmiştir. Tanzimat Dönemi'nde çeviri eserler için söz konusu olan dil sorunları, yerli eserlerin de başlıca sorunu olmuştur. Türk edebiyatında hikâye alanındaki yerli ürünler, Ahmet Mithat'ın 1870'te basılan "*Kissadan Hisse*" ve "*Letaif-i Rivayat*" adlı hikâye kitaplarıdır. Batı tekniğine uygun ilk hikâye kitabı ise Sami Paşazade Sezai'nin yazdığı "*Küçük Şeyler*" adlı eserdir.

- Tanzimat Dönemi hikâyelerinde olaylar çoğunlukla günlük yaşamdan veya tarihten alınmıştır.
- Olayların olmuş ya da olabilir izlenimi bırakması gerektiği konusunda bütün Tanzimat Dönemi hikâyecileri birleşmişlerdir.
- Eserler genel olarak duygusal ve acıklı konular üzerine kurulmuştur.
- Tanzimat Dönemi hikâyesinde genellikle tutsaklık, zoraki evlilikler, Batılılaşma, kadın-erkek ilişkileri gibi temalar işlenmiştir.
- İlk hikâyelerde topluluk önünde anlatılan meddah hikâyelerin etkisi görülür.
- Dönemin önemli hikâyecileri; Ahmet Mithat Efendi, Emin Nihat, Şemsettin Sami, Nabizade Nazım, Samipaşazade Sezai'dir.

6. MİLLİ EDEBİYAT DÖNEMİNDE HİKAYE

Millî Edebiyat Dönemi, 1911'de Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının Selanik'te çıkardıkları *Genç Kalemler* dergisiyle başlayıp 1923'te Cumhuriyet'in kurulmasına kadar devam etmiştir. Bu dönem edebiyatının temelinde Türk dilinin sadeleştirilmesi çalışmaları yatar. Bu dönemde yazılan hikâyelerin en belirgin özelliği, sade bir dille yazılmış olmalarıdır. Ömer Seyfettin, "Yeni Lisan" makalesinde millî edebiyatın millî dile ulaşabileceğini savunmuştur ve hikâyelerinde sade bir dil kullanmıştır.

- Millî Edebiyat sanatçıları, hikâyelerde genellikle toplumsal temaları işlemişlerdir.
- Bu dönemde Türkçülük ve Batıcılık akımları etkili olmuştur.
- Anadolu insanının yaşam koşulları, savaş yıllarında çekilen sıkıntılar, bağımsızlık, yanlış Batılılaşma, geçmişteki kahramanlıklar, vatan sevgisi tema olarak işlenmiştir.
- Bu dönem sanatçıları Osmanlı'nın en zor dönemlerinde yaşamış, pek çok savaş görmüş kişilerdir.
- Sanatçıların çoğu İstanbul dışına çıkmış, gerek Balkanlar'da gerekse Anadolu'nun farklı yerlerinde bulunmuşlardır.
- Halkla iç içe olan sanatçılar, Anadolu'yu ve Anadolu insanını gözlemlemişler, tanışmışlar ve eserlerinde bu gözlemlerini yansıtmışlardır.
- Bu sanatçıların ürünleri, millî bilincin oluşturulmasında önemli katkı sağlamıştır.
- Bu dönem hikâyecileri de gözlemlerini gerçekçi bir bakış açısıyla yansıtmışlar, realist bir tutum sergilemişlerdir.
- Gözlemlerle birlikte gelen tasvir, hikâyelerde kusursuzca uygulanmıştır.
- Hikâyeler teknik olgunluğa erişmeye başlamış; olay, zaman, mekân, kişi ve anlatım bir bütünlük içerisinde verilmiştir.
- Millî Edebiyat Dönemi yazarları, hikâyelerini "Maupassant (Olay Hikâyeciliği)" tekniğine göre yazmışlar ve kendilerinden sonraki hikâyecilere bu konuda örnek olmuşlardır.
- Millî Edebiyat Dönemi'nin başlıca hikâye yazarları Ömer Seyfettin, Refik Halit Karay, Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dur.

FİİLİMSİLER (EYLEMSİLER)

Eylemlerden belirli eklerle türetilip ad, sıfat veya belirteç görevinde kullanılan sözcüklerdir. Adından da anlaşılacağı üzere, eyleme benzeyen ancak eylem gibi çekimlenemediği için eylem olmayan sözcüklerdir.

Yağmurun yağması, çiftçileri çok sevindirdi.

Bu cümlede "yağ-" eylemi, "-ma" ekini aldıktan sonra bir de adlara gelen tamlanan ekini (-sı) almış. Yani bu sözcük, isim gibi kullanılmış. İsim çekim eki (-sı) alan, eylem gibi çekimlenmeyen; ama eylem olumsuzluk ekini alarak eylem anlamını taşıyan bu sözcük, bir eylemsidir.

Bozulan konserveleri fabrikaya iade etti.

Bu cümlede "bozul-" eylemi, "an-" ekini alarak "konserve" adının sıfatı olarak kullanılmıştır. Cümleyi, "Bozulmayan konserveleri rafa dizdi." biçiminde söylersek, sıfatın aynı zamanda, eylem olumsuzluk ekini (-ma) aldığını, yani eylem anlamını devam ettirdiğini görüyoruz. Aldığı ekle sıfat olarak kullanılan, aynı zamanda eylem anlamı taşıyan bu sözcük bir eylemsidir.

Yaz akşamları, eve ancak hava kararınca girerdik.

Bu cümlede "karar-" eylemi "-ınca" ekini alarak "gir-" eyleminin zamanını belirtmiş, belirteç olarak kullanılmıştır. Cümleyi "Yaz akşamları hava kararınca eve girerdik." biçiminde söylersek, belirtecin aynı zamanda eylem olumsuzluk ekini (-ma) aldığını görürüz. Aldığı ekle belirteç olarak kullanılan, aynı zamanda eylem anlamı taşıyan bu sözcük bir eylemsidir. Verilen örneklere göre, eylemlerden türeyen eylemsiler; ad, sıfat, belirteç görevinde kullanılmaktadır. Buna göre eylemsiler üçe ayrılır:

1. İsim-Fiil (Adeylem)

Fiillerden "-me (-ma), -mek (-mak), -ış (-ış, -uş, -üş)" ekleriyle türetilip isim görevinde kullanılan sözcüklerdir.

Haftanın ilk günü okula gitmekten hoşlanmazdı.

Bu cümlede eylem (git-), "-mek" ekini alarak eylemsi olmuştur. Çünkü bu sözcüğe, eylem olumsuzluk ekini getirebildiğimiz gibi, sözcüğün, ad çekim eki olan "-den hal eki"ni aldığını görüyoruz.

Aşağıdaki örneklerde, koyu yazılan sözcükler isim-fiildir.

Kitap okumak en büyük tutkumdur.

Çocuk yatmamak için türlü bahaneler öne sürüyordu.

Yol kenarları, parklar çiçeklenmeye başladı.

Üç gündün beri aramamasına üzülüm.

Öğretmenimizin şiir okuyuşunu çok beğeniyorum.

Söz verdiği halde gelmeyişine kızdım.

Not: Eylem olumsuzluk eki "-ma, -me" adeylem eki "-ma, -me" ile şekilce benzerlik gösterir. Cümlelerin anlamından bunu fark edebiliriz.

Bu okula gitme konusunda karar sizin.

Eğer hastaysan, yarın okula gitme, dedi.

Birinci cümlede "gitme" sözcüğü, adeylem ekini alarak eylemsi olmuştur, ikinci cümlede, "gitme" sözcüğü, emir kipinin 2. tekil kişisi ile çekimlenmiş, olumsuzluk ekini (-me) almış bir eylemdir.

Not: Bazı eylemler, adeylem eklerini alıp kalıplaşarak bir varlığa ad olur. Bu sözcükler artık eylemsi değildir.

Şu kazmayı küreklerin yanına koyun.

Burayı kazmayı sakın unutmayın.

2. Sıfat-Fiil (Ortaç)

Eylemlerden -an(-en), -ası(-esi), -mez(-maz), -ar(-er, -r), -dik(-dik, -tik, -tık), -ecek(-acak), -miş(-miş)" ekleriyle türetilip sıfat görevinde kullanılan sözcüklerdir.

Harman yerinde, sararmış otlar bir köşeye yığılmıştı.

Bu cümlede, "sarı-" eylemi, "-mış" ekini alarak "ot" adını niteleyen bir sıfat olmuştur. Eylem olumsuzluk ekini (-ma) de alabilen (sararmamış) bu sözcük aynı zamanda eylem anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla "sararmış" sözcüğü sıfat-fiildir.

Aşağıdaki cümlelerde koyu yazılan sözcükler, sıfat-fiildir.

Kırılan camı değiştirmek için camcı çağırdık.

Burası gerçekten görülesi bir yermiş.

Kervanımız geçilmez çölleri geçti.

Küçük kasabalarda hep bildik sorunlarla karşılaştık.

Bize, evde, yapacak bir iş bırakmamıştı.

Sıfat-fiiller, öteki sıfatlar gibi adlaşabilir.

Soruyu bilenler ödüllendirildi.

Tanıdıkları onu artık aramıyordu.

Çocuk gördüklerini annesine anlattı.

3. Bağ-Fiil (Ulaç)

Eylemlerden "-ip, (-ıp, -up, -üp), -erek (-arak), -meden (-madan), -meksizin (-maksızın), -dikçe (-dikça, -tıkça), -ince (-ınca), -eli (-alı), -ken, -a (...-a ...-a), ...-r ...-mez (...-r ...-maz), -esiye (-asıya), -casına (-cesine)" ekleriyle türetilip zarf görevinde kullanılan sözcüklerdir. Cümleleri zaman veya durum yönünden tamamlar.

Kasadaki domatesleri, seçerek aldı.

Bu cümlede, "seç-" eylemi, "-erek" ekini alarak yüklem nasıl yapıldığını belirtir. Yani belirteç görevindedir. Bu sözcük, eylem olumsuzluk ekini (-me) de alabildiği için bağ-fiildir.

Aşağıdaki cümlelerde koyu renkli sözcükler bağ-fiildir ve bunların cümleye kattığı anlamlar karşılıklarında verilmiştir.

Çocuklar güle oynaya evlerine gittiler. (durum)

Dersten onu beş geçte çıktılar. (zaman)

Zaman yel olup akıyor, kuş olup uçuyor. (durum)

Çiftliğe doğru istemeyerek yürüdü. (durum)

Sorulara düşünmeden cevap verdi. (durum)

Yine farkına varmaksızın senli benli olduk. (durum)

Çocuğun yüzüne baktıkça onu hatırlıyordu. (zaman)

Akşam olunca komşular bahçede toplanırdı. (zaman)

Okulunu bitireli bir yıl bile olmamıştı. (zaman)

Ders çalışırken odada kimseyi istemedi. (zaman)

Sofraya oturur oturmaz bir bardak su istedi. (zaman)

Toprak yağmuru doyasıya içmişti sanki. (durum)

Yağmur bardaktan boşanırcasına yağıyordu. (durum)

1. İslamiyet Öncesi Türk Şiiri

a. Koşuk

Koşuk, "Sığır" adı verilen dinsel sürgün avları ile "şölen ya da toy" denilen dinsel ziyafetlerde söylenen şiirlerdir. Ozanlar bu ziyafet şenliklerinde yiğitlik, doğa sevgisi, aşk vb. konularda şiirler okurlardı. İşte, gerek "sığır" gerek "şölen" törenlerinde okunan çeşitli konulardaki bu şiirlere koşuk adı verilmiştir. Koşuklar genellikle 7'li hece vezniyle, dörtlülük hâlinde söylenen şiirlerdir. Kafiye düzeni "aaab, cccb, dddb..." şeklindedir. Doğa, güzellik, kahramanlık, sevgi, cesaret gibi temaların işlendiği bu şiirlerde ahengi sağlamak için yarım kafiyeler, redifler ve asonanslardan yararlanılmıştır. Koşuklar, söyleyiş biçimi ve yapı bakımından halk edebiyatındaki koşmaya benzer.

b. Sagu

Sagu, bir kimsenin ölümünden sonra yapılan ve "Yuğ" adı verilen dinsel yas törenlerinde söylenen şiirlerdir. Nazım birimi dörtlülük olan ve şekil olarak koşuğa benzeyen sagular, hece vezniyle söylenmiştir. Kafiye düzeni "aaab, cccb, dddb..." şeklindedir. Sagularda ahengi sağlamak için yarım kafiye, redif, aliterasyon ve asonanslardan yararlanılmıştır. Sagular 7'li hece ölçüsü ile yazılmıştır. Dîvânü Lugâti't-Türk'te sagu örnekleri bulunmaktadır. Sagular İslamiyet sonrasında divan edebiyatında mersiye, halk edebiyatında ağıt adını almıştır.

İslami Dönem Türk Edebiyatı

Türkler, 8. yüzyılın ortalarına doğru Çinlilerle olan mücadelelerinde Araplarla ittifak yapmışlardı. Talas Savaşı'ndan sonra Türkler, İslam dinini yakından tanıma fırsatı buldular ve kitleler hâlinde Müslüman olmaya başladılar. Büyük Selçuklular, Karahanlılar ve Çağatay döneminde verilen eserler, İslamiyet'in etkisinde oluşturulmuş ilk eserler olarak kabul edilir. Türklerin Müslüman olduğunun kabul edildiği 10. yüzyıl ile divan edebiyatının başlangıcı olarak kabul edilen 13. yüzyıl arasında İslamiyet'in etkisi altında verilmiş olan ve bir anlamda geçiş dönemi ürünleri sayılan eserler yer almaktadır.

1. Geçiş Dönemi

Bu dönem eserleri Hakaniye lehçesiyle yazılmış, genel itibarıyla didaktik (öğretici) ürünlerdir. Eserlerin temel amacı İslamiyet'e yeni girmiş ve İslamiyet'i tam olarak tanımayan Türklerle İslamiyet'in güzelliklerini ve erdemlerini öğretmektir. Eserlerde yavaş yavaş Arapça ve Farsçanın etkisi görülmektedir. Geçiş Dönemi eserlerinde aruzla hece, beyitle dörtlülük iç içe yazılmıştır. Bu eserlerde İslamiyet öncesi dönemin kültürü ile İslam kültürü de iç içedir.

a. Kutadgu Bilig: Yusuf Has Hacip tarafından yazılmıştır. Kut; Türkçede saadet, devlet demektir. Kutadgu Bilig; mutluluk bilgisi, saadet bilgisi, devlet olma bilgisi, devlet idaresi bilgisi gibi manalara gelmektedir. Kitap, gerek fert olarak gerek topluluk hâlinde yaşayan insanların iyi bir şekilde idare edilip dünyada ve ahirette mesut olabilmeleri için tutulması gereken yolları gösterir. Kutadgu Bilig'de işlenen asıl konu ideal insandır. Eserde ideal insanda bulunması gereken nitelikler ile insanın ve devletin karşılıklı vazifeleri üzerinde durulmuştur. Eser bu yönüyle bir siyasetnamedir. Kutadgu Bilig, aruz ölçüsüyle yazılmıştır.

Kutadgu Bilig'de kahramanlar sembolik (alegorik) olarak bazı değerleri karşılar. Kün Togdı adaleti, Ay Toldı mutluluğu, Ögdülmüş akli, Odgurmuş ise ölümü temsil eder.

b. Atabetü'l Hakayık: 12.yüzyılda din adamı, şair ve bilgin olan Edip Ahmet Yüknêkî tarafından kaleme alınmıştır. Hakaniye Türkçesiyle yazılmış olan eserde, bilginin faydası, cehaletin zararları, cömertlik, cimrilik, iyi ve kötü huylar anlatılarak halka yararlı olmak amacı güdülmüştür. Dinî-ahlaki, didaktik bir eserdir. Atabetü'l Hakayık söz varlığı bakımından oldukça zengindir. Eserde 76 deyim, 7 atasözü, 14 özdeyiş tespit edilmiştir. Eserde kullanılan deyimlerin birçoğu İslam ahlaki çerçevesinde nefsi terbiye etme, iyi insan olma gibi durumlar için kullanılan ifadelerdir.

Atabetü'l Hakayık'ın baş kısmındaki övgü ve sebebi telif kısımları beyitlerle yazılmıştır. Eserin asıl bölümü aaba/ccdc/eefe biçiminde kafiyeleşmiş dörtlülüklerle yazılmıştır. Öğretici bir ahlak kitabı olan eser, işlediği konular bakımından Kutadgu Bilig ile benzerlik göstermektedir. Edib Ahmed, eserinde insanları İslam kültürü çerçevesinde eğitmeyi amaçlamış, düşüncelelerini ayet ve hadislerle desteklemiştir.

c. Divan-ı Hikmet: Ahmet Yesevi'nin hikmetlerini içeren kitaptır. Bunlar dinî-tasavvufi konulu şiirlerdir. Nazım birimi dörtlülük olan bu şiirler, koşma şeklindedir ve hece ölçüsüyle yazılmıştır. Hikmetlerin bir kısmı da gazel nazım şekliyle ve aruz ölçüsüyle yazılmıştır. Ahmet Yesevi'nin canlı ve hareketli bir üslubu vardır. Bazı hikmetlerin samimi ve coşkulu bir ifadeye sahip olduğu ve dinî-tasavvufi Türk halk edebiyatının en güzel örneklerini teşkil ettiği unutulmamalıdır. Ahmet Yesevi, hikmetlerini "Divan-ı Hikmet" adlı eserde toplamıştır.

ç. Dîvânü Lugâti't-Türk: Bu eser Türkçenin ilk sözlüğü ve dil bilgisi kitabıdır. Araplara Türkçe öğretmek ve Türk dilinin ne denli zengin bir dil olduğunu ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. Hazırlanışı ve içindekiler bakımından derinin dili, edebiyatı, tarihi, coğrafyası ve sosyolojisi hakkında kıymetli bilgilerle zengin millî bir kültür hazinesidir. Dîvânü Lugâti't-Türk, geniş alana yayılmış Türk boylarının kültürü ile ilgili pek çok unsura yer vermesi nedeniyle ilk Türk dünyası ansiklopedisi olarak da kabul edilir. Kaşgarlı Mahmut; Yağma, Çiğil, Karluk gibi Türk boylarını gezerek sözlü edebiyat ürünlerini derlemiş ve eserinde işlemiştir.

Dîvânü Lugâti't-Türk, Türk edebiyatının ve folklorunun bir hazinesi olarak kabul edilmektedir. Dîvânü Lugâti't-Türk, İslamiyet öncesi edebî ürünlerinin (koşuk, sagu, sav, destan) günümüze ulaşmasını sağladığı için de çok büyük değere sahiptir. Türk şiirinin ilk örnekleri bu eserde görülür. Eserde lirik ve pastoral şiirler, savaş ve kahramanlık şiirleri, destanlar ve ağıtlarla ilgili örnekler vardır. Dönemin halk kültürü, edebî anlayışı, coğrafyası ve tarihi bakımından eşsiz bilgileri sunar.

2. Halk Edebiyatı

a. Dini Tasavvufi Türk Şiiri

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra 12. yüzyılda Türkistan'da Ahmet Yesevi ile Dinî-tasavvufi Türk halk edebiyatının başladığı kabul edilmektedir. 13. yüzyılda Moğol istilasından sonra Yesevi erenleri Anadolu'ya gelmiş, Anadolu'nun İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu dönemde şeyhler tekkelerini kurmuş, Mevlevilik ve Bektaşilik gibi tarikat çevreleri oluşmuştur.

Dinî-tasavvufi halk edebiyatının temelini tasavvuf oluşturmaktadır. **Tasavvuf**, nefsi kötü istek ve duygulardan arındırarak Allah'a yaklaşma, kudret ve sıfatları ile Allah'ı tanıma ve sevmeye dayalı bir dinî öğretiler. Tasavvufta dünyaya önem vermemek, başkalarını kendine tercih etmek, azla yetinmek, ibadette samimi ve coşkulu olmak esastır. Tasavvuf felsefesine göre kâinat "vahdetivücut" kavramıyla açıklanabilir. Bütün varlıklar onun bir yansımasıdır. Esas varlık Allah'tır. Diğer bütün varlıklar gölge gibi geçicidir. İnsan nefsiyle mücadele ettikçe olgunlaşır ve günahlardan uzak kaldıkça kalbi Allah'ın isimlerini yansıtan bir aynaya dönüşür. Buna Allah'ın varlığı içinde yok olma "fenafillah" makamı denilmektedir. Fenafillah makamına erişiren en kısa yol ise aşktır. Bu nedenle Yunus, eserlerinde aşkı esas almıştır.

Tasavvuf düşüncesine sahip bazı şairler Hacı Bektaş Veli, Mevlânâ, Ahmed Fakih, Şeyh Galip'tir.

İlahi

İlahi, kelime anlamı "Allah'a özgü, Allah'a ait" demektir. İlahilerde Allah'a duyulan aşk ve dinî temalar işlenir. İlahilerin bu yönüyle divan şiirindeki tevhit ve münacatlara benzediği söylenebilir. İlahiler dinî törenlerde ya da dergâhlarda özel bir ezgiyle söylenir. İlahiler tarikatlara göre farklı isimler alabilir. İlahi; Mevlevilerde "ayın", Bektaşilerde "nefes", Halvetilerde "cumhur" adıyla anılır. İlahiler genellikle 7, 8, 11, 14 ve 16'lı hece ölçüsü ile yazılır. Bunlardan daha çok 7 ve 8 heceliler dörtlülük hâlinde; 11,14 ve 16 heceli olanlar ise beyit esasına göre yazılmışlardır. Kafiye örgüsü; ilk dörtlülük düz veya çapraz, sonraki dörtlülük düz örgü şeklindedir (aaab, cccb, dddb veya abab, cccb, dddb). Hece ve aruzla söylenebilir. Bu türle özdeşleşen sanatçımız Yunus Emre'dir.

Nefes

Nefes, Bektaşî âşıklarınca yazılan tasavvuf konulu şiirlerdir. Genellikle hece ölçüsünün 7, 8, 11'li kalıplarıyla yazılır. Nazım birimi dörtlülük türüdür. Diğer tasavvuf kollarındaki ilahinin karşılığıdır. Bunun yanı sıra Bektaşî âşıklarınca söylenmiş naat ve Hz. Ali methiyelerine de nefes adı verilir. Nefeslerde tasavvuftaki "vahdetivücut" anlayışı anlatılır. Nefeslerde gösterişsiz, alçak gönüllü ve alaycı bir üslup dikkati çekmektedir. Nefes; ayinlerde, saz eşliğinde, kendine özgü bestesiyle okunur. Derişler; ilahide olduğu gibi ilahi aşk, bu yolda çekilen acılar, Allah'a ulaşma yolları, mürşide duyulan hayranlık, müritliğin adabı üzerine de nefesler düzenler.

2. Anonim Halk Şiiri

Anonim halk şiiri, sözlü gelenek ortamında yaratılan veya zaman içinde ilk söyleyicisinden bağımsızlaşarak kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşatılan edebiyattır. Bu edebiyatta mâni, türkü, bilmece, ninni, ağıt gibi ürünler yer alır. Zamanla bu ürünlerin sahipleri unutulmuştur ve ürünler halkın ortak malı olmuştur.

Mani

Mâni; anonim Türk halk edebiyatının tek dördlükten oluşan nazım şeklidir. Mâniler ezgiyle söylenir. Mânilerin konusu genellikle aşktır. Mânilerde bundan başka ayrılık, öğüt, eleştiri, ölüm gibi konuların işlendiği görülür. Mânilerin kafiye düzeni "aaxa" şeklindedir. Mânide ilk iki dize konuyla ilgili olmayan doldurma dizelerdir. Mânici asıl söylemek istediğini son dizede söyler. Yapıları bakımından mâniler düz, cinaslı, yedekli olmak üzere üç çeşittir.

a. Düz Mâni: Dört mısralı, yedi heceli ve "aaxa" şeklinde kafiyelenen mânilere "tam mâni" veya "düz mâni" adı verilmektedir.

*Ana başa tac imiş - a
Her derde ilaç imiş - a
Bir evlat pir olsa da - x
Anaya muhtaç imiş - a*

b. Cinaslı-Kesikli Mâni: Yaygın olarak dört-beş mısradan oluşan, ilk mısrası yedi heceden daha az ve cinaslı kafiyelerin kullanıldığı mânilere "cinaslı mâni" veya "kesik mâni" adı verilmektedir.

*Almadan - a
Kokun aldım almadan - a
Bir de yüzün göreyim - x
Tanrı canım almadan - a*

c. Yedekli Mâni: Dört veya beşten fazla mısra ile kurulan mânilere "yedekli mâni" veya "artık mâni" denilmektedir. Kesik mânilerde cinas kullanılması- na karşılık yedekli mânilerde cinas kullanılmaz.

*Şu dağlar garip dağlar - a
İçinde garip ağlar - a
Kimse garip ölmesin - x
Garip için kim ağlar - a
Ağlarsa anam ağlar - a
Gerisi yalan ağlar - a*

Türkü

Türkü, ezgiyle (müzikle) söylenen anonim halk edebiyatı nazım şeklidir. Türkülerin çoğu halkın sözlü geleneğinde doğup gelişir fakat âşık şiirleri gibi düzenleyicisi belli olan türküler de vardır. Türkü, Anadolu'nun bazı yerlerinde "yır" adıyla da anılır. Türkülerde genellikle aşk, ayrılık, özlem, gurbet, ölüm gibi lirik konular işlenir. Türküler asıl bölüm ve nakarat bölümü olmak üzere iki bölümden oluşur. Bu nakarat bölümüne kavuştak da denir. Türkülerde hece vezni kullanılır, hecenin her kalıbında yazılabilir.

Türküler ezgilerine, konularına ve yapılarına göre sınıflandırılır. Ezgilerine göre hoyrat, oyun havası, bozlak gibi isimler alabilir. Konularına göre mevsim, kahramanlık, aşk, ölüm, doğum, evlenme, tarihî olaylar, askerlik türküleri gibi sınıflandırılabilir. Yapılarına göre türküler kullanılan hece ölçüsüne göre türkülerin sınıflandırılmasıdır. Türküler hece ölçüsünün her kalıbı ile söylenir. Bu durum, türkünün belli bir kalıba göre değil ezgi ile bağlantılı olduğunun kanıtıdır.

3. Âşık Tarzı Halk Şiiri

Âşık edebiyatı, İslamiyet'ten önceki sözlü edebiyatın devamı sayılabilir. Önceleri tasavvuf şairleri için kullanılan âşık sözcüğü zamanla din dışı konularda şiirler yazan şairler için de kullanılmaya başlanmıştır.

Türk halk edebiyatında âşıklığa belli aşamalardan sonra ulaşıldığına inanılır. Bu inanişeye göre âşık, şairlik gücünün rüyasında gördüğü pirin sunduğu aşk badesini içip sevgilinin hayalini görerek kazanır. Âşığa rüyada sunulan tasın içindeki içeceğe "aşk dolusu, pirlük, erlik, aşk badesi" gibi isimler verilmiştir.

Âşıklar yeteneklerini atışmalarda gösterirler. Atışma sırasında iki âşık karşı karşıya gelir, orada bulunanlardan birinin ayak (kafiye, anahtar kelime) vermesiyle atışma başlar. Âşıklardan biri bu ayağa uygun dördlük söyleyemediği anda yenilir. Atışma sona erer.

17. yüzyıldan itibaren halk edebiyatı biçim ve içerik bakımından divan edebiyatından etkilenmeye, kimi âşıklar ise hecenin yanında aruzu da kullanmaya başlamışlardır. Bu âşık; Âşık Ömer, Kâtibî, Gevherî, Dertli, Bayburtlu Zihni'dir. Böylece halk edebiyatında aruzla yazılan "divan, selis, kalenderi, semai, satraç, vezn-i aher" gibi nazım şekilleri de kullanılmıştır.

Koşma

Koşma, halk edebiyatının en sevilen ve yaygın türüdür. Koşma "yakıştırmak, isnat etmek" demektir. Genellikle 11'li hece ölçüsüyle yazılır. Nazım birimi dördlük, nazım birimi sayısı 3-5 arasındadır. Koşmaların kafiye düzeni "xaxa, bbba, ccca..." şeklindedir. Koşmalar konu bakımından divan edebiyatındaki gazele benzetilir. Bunun nedeni her iki nazım şeklinin de "aşk, sevgi, güzellik, doğa güzelliği" gibi konuları işlemesidir.

Koşma, genellikle aşk duygularını ve tabiat güzelliklerini anlatan lirik şiirlerdir. Ayrıca sosyal konuları işleyen koşmalar da vardır. Halk edebiyatının en yaygın nazım şeklidir. 11'li hece vezniyle söylenen dördlüklerden meydana gelir. İlk dördlüğün 1 ve 3. mısraları serbest veya kendi aralarında kafiyeli, 2 ve 3. mısraları birbiriyle kafiyeli olur. Koşma türleri şunlardır:

Güzelleme: Aşk, sevgi, doğa, insan ve hayvan güzelliklerini anlatan lirik koşmalardır.

Koçaklama: Yiğitlik, kahramanlık, savaş gibi konuları işleyen koşmalardır.

Taşlama: Bir kişiyi veya toplumu eleştiren koşmalardır.

Ağıt: Bir kişinin ölümü üzerine duyulan üzüntüyü anlatmak amacıyla söylenen koşmalardır.

İSİM TAMLAMALARI

En az iki adın değişik ilgilerle birbirini tamamlayarak oluşturduğu söz gruplarıdır.

Yağmurdan sonra evin çatısı akmaya başladı.

Bu cümlede "ev" ve "çatı" adları, aitlik ilgisile anlamca birbirini tamamlayarak bir söz grubu oluşturmuştur.

Ad tamlamalarında birinci sözcüğe "tamlayan", ikinci sözcüğe tamlanan" denir.

*evin çatısı
tamlayan tamlanan*

Tamlayanın aldığı ek, "tamlayan eki", tamlananın aldığı ek ise "tamlanan eki"dir.

Tamlayan Eki

Eklendiği adla (tamlayan) başka bir ad (tamlanan) arasında ilgi kuran eklerdir. "-ın, -in, -un, -ün, (-nın, -nin, -nun, -nün)" ekleri tamlayan ekleridir.

Tamlanan Eki

Eklendiği ismin (tamlananın) tamlayanda bildirilen bir kişiyi ya da varlığa ait olduğunu gösteren eklerdir. "-ı, -i, -u, -ü, (-sı, -si, -su, -sü)" ekleri tamlanan ekleridir.

*ev - in çatı - sı
tamlayan eki tamlanan eki*

Bu örnekte, tamlayan eki "ev" sözcüğünün "çatı" sözcüğüyle ilgili olduğunu; tamlanan eki de "çatı"nın eve ait olduğunu bildirmektedir.

Ad tamlamaları, oluşturulma biçimlerine göre üç grupta incelenir:

A. Belirtili Ad Tamlaması

Tamlayanın ve tamlananın tamlama ekleri aldığı ad tamlamalarıdır. Bu tür tamlamalarda belirgin bir aitlik ilgisi vardır, tamlananın tamlayana ait olduğu belirtilir.

Okulun müdürüne, başarılarından dolayı ödül verildi.

Bu cümlede, "okul" ve "müdür" sözcükleri arasında, tamlayan ve tamlanan ekleri kullanılarak (okul-un müdür-ü) aitlik ilgisi kurulmuştur. Bu şekilde kurulan tamlamalara belirtili ad tamlaması denir.

Aşağıdaki cümlelerde altı çizili söz grupları, belirtili ad tamlamasıdır.

*Arabanın kapısı açık kalınca alarm çaldı.
Çocukken yağmurun sesini dinlerdim bazı geceler.
Kasabanın sokakları bu yaz asfaltlanacaktı.
Gelişmiş toplumlar sanatın değerini iyi bilir.
Daha yolculuğun başında annesini özlediğini söyledi.*

B. Belirtisiz Ad Tamlaması

Tamlayıcı ek almayıp sadece tamlananın iyelik eki aldığı tamlamalardır.

Amcam, yakında okul müdürü olacakmış.

Bu cümlede “okul” ve “müdür” sözcükleri arasında sadece tamlanan ekiyle (okul müdür-ü) ilgi kurulmuştur. Bu şekilde kurulan tamlamalara belirtisiz ad tamlaması denir.

Aşağıdaki cümlelerde altı çizili söz grupları, belirtisiz ad tamlamasıdır.

*Bahçedeki elma ağacı geçen ay kurudu.
Çocuğa okul çantası almak için dışarı çıktık.
Şair, yaşama sevincini dile getirmiş bu dizelerde.
Yöre halkı için en önemli geçim kaynağı arıcılıktı.
Resim sergileri önemli bir sanat etkinliğidir.*

C. Zincirleme Ad Tamlaması

En az üç adın tamlayan ve tamlanan ekleriyle birbirine bağlanmasıyla oluşan söz grubudur.

Birkaç veli, okul müdürünün odasında oturuyordu.

Bu cümlede “okul”, “müdür” ve “oda” adları arasında aitlik ilgisi kurularak zincirleme ad tamlaması oluşturulmuştur.

Aşağıdaki cümlelerde altı çizili söz grupları, zincirleme ad tamlamasıdır.

*Bahçedeki ceviz ağacının dalları yola sarkıyordu.
Bir süre sonra deniz kenarının sessizliği kapladı ortalığı.
Şehrin ulaşım sorunu yapılacak çalışmalarla giderilecek.
Bir yapının etkileyciliği sanatçının yorum gücüne bağlıdır.
Kır çiçeklerinin kokusuna bayılıyorum.*

Ad Tamlamalarında Özellikler

Ad tamlamalarında tamlayanla tamlanan yer değiştirebilir:

*Savruluyordu yeşelleri rüzgârda bu güzel atın.
Bu dizede, “atın yeşelleri” ad tamlamasında, tamlanan (yeşelleri) tamlayan-
dan (atın) önce gelmiştir.*

Aşağıdaki cümlelerde tamlayanla tamlananı yer değiştirmiş ad tamlama-
larına yer verilmiştir.
*Sıcaklığı ortalığı yakmaya başlamıştı güneşin. (güneşin sıcaklığı)
Bekçisiyiz sonsuza dek bu vatanın (vatanın bekçisi)*

**Ad tamlamalarında, bir tamlayan birden fazla tamlanana bağlanabildiği
gibi, bir tamlanan da birden fazla tamlayana bağlanabilir:**

*Bu tepelerin rüzgârı, fırtınası hiç dinmezdi.
Velilerin ve öğrencilerin coşkusu görülmeye değirdi.*

Bu cümlelerin birincisinde “tepelelerin” tamlayanı “rüzgârı” ve “fırtınası”
tamlananlarına bağlanırken; ikinci cümlede “öğretmenlerin” ve “öğrencile-
rin” tamlayanları “coşkusu” tamlananını ortak kullanmıştır.

**Ad tamlamalarında tamlayanla tamlananın arasına değişik türde sözcük-
ler girebilir:**

*Uzun süre köyün çıplak tepelerini seyretti.
Bu cümlede, “köyün tepeleri” tamlamasında, tamlayanla (köyün) tamlana-
nın (tepleri) arasına sıfat (çıplak) girmiştir.*

*Sarıyer, İstanbul’un en güzel ilçelerinden biridir.
Bu cümlede, “İstanbul’un ilçeleri” tamlamasında, tamlayanla (İstanbul’un)
tamlananın (ilçeleri) arasına hem belirteç (en) hem de sıfat (güzel) girmiştir.*

*Okul gezisine Ali’nin de kardeşi katıldı.
Bu cümlede, “Ali’nin kardeşi” tamlamasında, tamlayanla (Ali’nin) tamlanan
(kardeşi) arasına bağlaç (de) girmiştir.*

**Ad tamlamalarında tamlayan veya tamlanan, ya da her ikisi bir sıfat
tarafından nitelenebilir:**

*Çocuğun büyük hayalleri vardı.
Bu cümlede, “çocuğun hayalleri” tamlamasında, tamlanan (hayalleri) bir
sıfat (büyük) tarafından nitelenmiştir.*

*Küçük çocuğun hayalleri vardı.
Bu cümlede, “çocuğun hayalleri” tamlamasında, tamlayan (çocuk) bir sıfat
(küçük) tarafından nitelenmiştir.*

*Küçük çocuğun büyük hayalleri vardı.
Bu cümlede, “çocuğun hayalleri” tamlamasında, tamlayan (çocuk) bir sıfat
(küçük) tarafından; tamlanan (hayalleri) yine bir sıfat (büyük) tarafından
nitelenmiştir.*

Ad tamlamaları bir sıfat tarafından nitelenebilir veya belirtilebilir:

*Büyük yolcu gemisi limandan ağır ağır ayrıldı.
Bu cümlede “büyük” olan “yolcu gemisi”dir. Yani sıfat (büyük), isim tamlama-
sını (yolcu gemisi) nitelenmiştir.*

*Bu macera romanı benim çok hoşuma gitti.
Bu cümlede “bu” sözüyle “macera romanı” işaret edilmektedir. Yani sıfat
(bu), isim tamlamasını (macera romanı) belirtmektedir.*

Ad tamlamaları sıfat ve belirteç görevinde kullanılabilir:

*Öğretmenimiz bize el yazması eserler tanıttı.
Bu cümlede “el yazması” ad tamlaması, “eserler” sözcüğünü nitelendiğinden,
sıfat görevinde kullanılmıştır.*

*Çocuğun gül kuruşu ceketi vardı.
Bu cümlede, ad tamlaması (gül kuruşu), ceket adını nitelendiğinden, sıfat
görevinde kullanılmıştır.*

*İzmir’de bir yaz akşamı vedalaştık kardeşimle.
Bu cümlede, ad tamlaması (yaz akşamı) “vedalaştık” eyleminin zamanını
bildirdiğinden, belirteç görevinde kullanılmıştır.*

Adlarla da tamlama kurulur:

*Dün onun (Ali’nin) kitabı bizde kalmış.
Bu cümledeki “onun” adlı, “Ali’nin kitabı” isim tamlamasındaki tamlayanın
(Ali) yerine geçmiştir.*

Aşağıdaki cümlelerde koyu renkli sözcükler, tamlayan ya da tamlanan
durumundaki adlardır.

*Herkesin düşüncesi aynı olmaz.
Doktorlar, buranın havasını tavsiye ettiler.
Yolcuların biri, cüzdanını çaldırıldığını söyledi.
Sınavdaki soruların birçoğu kolaydı.
Çocuğun nesi kaybolmuş?*

Not: Kişi adları tamlayan olursa, tamlanan (iyelik) ekleri her kişiye göre
değişiklik gösterir.

*ben – im araba – m
sen – in araba – n
o – nun araba – sı
biz – im araba – mız
siz – in araba – nız
onlar – in araba – ları*

Ayrıca tamlayan ekinin de “ben” ve “biz” adlarında “-im” olduğu görül-
mektedir.

Ad tamlamalarında bazı durumlarda tamlayan ya da tamlanan düşebilir:

*Resimlerini gördüm ve çok beğendim, (senin resimlerini) tamlayan
Karşı binadaki daire bizimdi. (bizim dairemizdi) tamlanan*

Not: Tamlayanı veya tamlananı düşmüş kullanımlar, ad tamlaması sayıl-
maz. Bu tip sorularda “tamlayanı veya tamlananı düşmüş” ifadesi mutlaka
bulunur.

Ad tamlamalarında bazen “-den” eki, tamlayan ekinin yerine kullanılabilir:

Yaralılar~~dan~~ bazıları hastaneye götürüldü. (yaralıların bazıları)

SINAVLA İLGİLİ HUSUSLAR

- Sınavın tamamı 25 soruluk çoktan seçmeli (test) sorulardan oluşacaktır.
- 3.Ünitenin (Şiir ünitesi) son konusu olan "Divan şiiri", sınava dahil edilmemiştir.
- Sınav soruları ağırlıklı olarak son konulardan başlayacak şekilde hazırlanacaktır.
- Burada konu anlatımı yer almayan yazım kuralları ve noktalama işaretleri konularından da soru çıkacaktır.
- Buradaki bilgilerin çok önemli bir kısmı ders kitabından alınmıştır. Ders kitabında yer almayan hiçbir konu sınavda sorulmayacaktır.
- Dil bilgisinden 8, edebiyattan 17 soru sorulacaktır.
- Unutmayın ki sizlerin başarısı bizlerin başarısıdır.

Şehit Üsteğmen Selçuk Esedođlu Anadolu Lisesi
Türk Dili ve Edebiyatı Zümre Öğretmenleri